

Klara, färdiga, läs!

Det finns flera "sanningar" om läshastighet. Tro'rom inte!

I de flesta böcker om läsning kan man få reda på att normal fart för tyst läsning är ca 300 ord i minuten. De flesta Internetgurus menar att vi läser mer än 25 procent långsammare på skärm än på papper. Med lämplig träning kan man fördubbla sin läshastighet.

I själva verket är alla dessa uppgifter om lästid högst diskutabla, ja t o m felaktiga. Man skulle t o m kunna tala om en sorts vandringsägner kring läshastighet.

Hur går det till?

För att få en bakgrund till läshastigheter bör vi ha de biologiska förutsättningarna klara. Sedan över hundra år har man känt till att läsning består av små nedslag med ögonen, s k saccader. Det är alltså inte en jämn ögonrörelse över textraden. En saccad tar i medeltal en kvart sekund, och under den tiden hinner vi uppfatta en bokstavssträng på 1,5 à 2 cm, d v s i bästa fall två ord. Det innebär att vi maximalt skulle kunna trycka i oss 480 ord i minuten. I själva verket är ungefär var fjärde saccad s k regression, alltså en rörelse bakåt. Vi backar för att kolla upp vad vi missade i den förra saccaden. Så den teoretiska maxgränsen går alltså 25 procent lägre (= 360 ord i minuten).

Den första fråga man ställer sig är om vi inte kan se mer, t ex 3 cm text, i varje saccad. Den andra frågan man ställer sig är om vi inte kan korta ner tiden för saccaderna, t ex till en femtedels sekund. (Tiden det tar att flytta ögonen ska vi däremot inte pruta på, för den sköts av kroppens absolut snabbaste muskel och tar nästan ingen tid alls.)

På den första frågan blir det blankt nej. Det har med tappar och stavar att göra, och det är kompromisslöst så att vi har högupplösningssyn som omfattar två graders ögonvinkel. Resten av vår syn duger till att uppfatta ljus-mörkerskiftningar, inte för finavläsning. Solverar man en triangel med två graders vinkel och avstånd på sisådär 40 centimeters avstånd till texten får vi just ca 1,5 cm text.

Detta är troligen en arbetsfördelning mellan tappar och stavar som utvecklades medan människan levde på savannen. Det var viktigt att kunna fokusera bytet för att rikta sitt kastvapen, medan det dög med lågupplösning för att i ögonvrån uppfatta att ett lejon närmade sig från vänster. Vi är nu långt ifrån savannen, men vi har kvar tapparna och stavarna.

Den andra frågan är knepigare. Det finns faktiskt en teoretisk prutmån på vårt 250 msec (= tusendels sekund) långa häckande på varje 1,5-centimeterssträng. En vuxen, van läsare kan avkoda ett ord på 100 msec, så det finns oceaner av tid att spara in. Frågan är om vi bör göra det.

De som med ögonrörelsekameror studerat läsning har uppfattningen att vi hanterar de resterande 150 tusendelarna på i stort sett två sätt (Rayner & Pollatsky 1989). Vi kalkylerar var vi ska sätta ner ögonen nästa gång. Tar vi för litet steg sinkar vi läsningen i onödan, och tar vi ett för långt steg framåt riskerar vi att få gå tillbaka, d v s göra en regression. Till stöd för dessa beslut har vi en dels en grov uppfattning av ordkonturer (kort ord betyder normalt högfrekvent formord, och långt ord är oftast ett mindre vanligt innehållsord, men det finns

förstås utrymme för felbedömningar), dels kalkyler av vad som är en rimlig textfortsättning. Detta kalkylerande tar viss tid. Det andra vi fördriver tiden med är hopknytning av informationen i de nyss lästa textsträngarna. Vi inser t ex att vi håller på med en normalfras som nog snart är slut och då kommer säkert ett tidsböjt verb som i sin tur flaggar för verbkomplement av något slag (objekt, predikatsfyllnad, adverbial). Detta hopknyttande sköts i huvudsak av vänster hjärnhalva och kallas *parsing* i facklitteraturen. Högra motsvarigheten gör associationer av olika slag, vilket ökar vår förmåga att få ihop informationsbitar i texten till rimliga resonemang och att bilda förväntningar om textfortsättningen.

Allt detta är förmodligen ganska väl använd tid, så den som funderar på att korta ner lästiden per saccad bör tänka på vad som går förlorat i logiska samband och ologiska associationer.

Experiment av olika slag?

Om det nu inte är sant att vi läser ca 300 ord i minuten, varför står det så i så många böcker, t o m böcker som Lars Melin skrivit tidigare i livet (Melin & Lange, 1986). Förmodligen handlar det om laboratoriemässiga sprinterprestationer. Försökspersoner har läst en enda mening och sedan har försöksledaren räknat reguladitri och fått fram sina 300 ord i minuten. Dessa värden har sedan fortplantats genom systemet genom avskrivning.

Jag har under de senaste åren gjort åtskilliga undersökning av hur studenter läser texter på 500 à 1000 ord och noterat dels att skillnaderna i läshastighet är mycket stora, dels att få studenter kommer över 250 ord i minuten. Medeltalet ligger oftast kring 180. Och detta är ändå personer vars huvudsyssla är just att läsa. Min första undersökning fick mig att tappa hakan, så samstämmiga är uppgifterna i handbokslitteraturen. Men jag jämförde med data från Christer Platzacks stora undersökning på 1970-talet och hans försökspersoner var helt jämförbara med mina (Platzack, 1974).

Alltså: inte ens studenter ligger i närheten av vad som är den teoretiska maxgränsen för läshastighet. Det verkar som de snarare drygar ut tiden för parsing och associationer än snålar in på den.

Men medelvärden är bara en abstraktion som rådata samlas kring. I själva verket finns det flera faktorer som kan höja och sänka medelvärdet, framför allt textens svårighetsgrad och läsarens avsikt med läsningen.

Med låg ambition kan läsning övergå i skummande som kan bli synnerligen ytligt och därmed ultrasnabbt. Vi bortser från detta för att i stället fördjupa oss i textens art. Av alla tänkbara undersökningar som gjort refererar jag två.

Den första avsåg att mäta vad innehållskoncentration får för effekter. En text manipulerades i två versioner, en pratig (tunn) och en innehållskoncentrerad (tät) (Melin & Lange 2000). Vi kan här jämföra de första meningarna för att förstå skillnaden:

Tunn: Länderrapporterna från OECD är ju inte precis något man längtar efter att få läsa. De beskriver hur länder utvecklas och de redovisar den ekonomiska politik som förs i de olika länderna. Men de utarbetas också i nära kontakt med representanter från regeringen i det land som de behandlar, och om det skulle finns några negativa omdömen så tonas dessa ned så mycket att de blir alldeles menlösa.

Tät: OECD:s länderrapporter är sällan upphetsande läsning. Utveckling och förd ekonomisk politik redovisas. Rapporterna utarbetas i samarbete med representanter för behandlade länders regeringar, och negativa omdömen blir därför nedtonade.

Skillnaden i läshastighet blir enorm. Den tunna texten lästes med en hastighet av 181 ord/min, medan den täta lästes med 97 ord/min. Detta är dock inte särskilt rättvisande. Skillnaden i medelordlängd mellan texterna är hela 1,9 bokstäver (5,3 resp 7,2). Så ett mer rättvisande hastighetsmått skulle vara tecken per sekund. Även där blir skillnaderna stora, hela 36 procent (958 resp 702 tecken/sekund). Det är alltså klart jobbigare att läsa en tät text, och det medför lägre fart. Men å andra sidan är den täta texten kortare. Slutresultatet blev faktiskt att de som läste den korta och täta texten gick i mål först, men de segrade med bara fem procents marginal (3,38 minuter resp 3,2 minuter).

Textens karaktär betyder alltså mycket för läshastigheten, men kanske inte så mycket för den faktiska lästiden. Läsare tar sig den tid de behöver för att ta till sig innehållet.

Det andra experimentet avser att visa variationer inom en text. Ett stort antal försökspersoner har fått läsa följande text på datorskärmen. De får själva mata fram texten i önskad takt, en rad i sänder. Datorn mäter tiden mellan frammatningarna, och det betyder att man kan se hur lång tid varje rad har tagit att läsa. Tiden för en av dessa försökspersoner anges i msec efter varje rad.

Edward och champinjonerna 1436

Edward var en ung man med många vänner och ganska gott 2071
om pengar som han kunde använda för sina små oskyldiga nöjen. 1991

Vid Mickelsmäss emitterade ett nasdaqföretag en apport på 3177
just den lilla grej som han var så stolt över att ha gjort. 1810

Det gav pengar, syntetiska optioner, committade bonusar, 4557
ja, kort sagt: Edward var nu rik som ett troll. 1841

Det var så han kom att intressera sig för svampodling. 2780
När han en kväll låg i mörkret och åt näringsberikade praliner 2421
började han undra vari skillnaden bestod mellan honom själv och en 2822
välgödd och i källarens märker förvarad plastbricka med svampsporor. 3928

- Fukten! tänkte han. Det är fukten som utgör skillnaden mellan 2811
mig och svampodlingen. Detta fick honom att på ett djupare 2110
sätt förstå de små champinjonerna. 1593

Det är som synes inte några små futtiga skillnader raderna emellan utan rejäla klyftor mellan sådana rader som har fullt med svåra ord (apport, syntetiska optioner), felstavningar (märker/mörker) eller tung syntax (i källarens märker förvarade) och de rader som är talspråkligt lätta med många formord. Den som tycker att läsningen går märkvärdigt långsamt bör tänka på att det i tiderna också ligger viss trycka-på-knappetid. Till och med blankraderna brukar ta mellan en halv och en sekund.

Läsning tar tid, och den tar olika lång tid för olika texter och t o m olika lång tid för olika partier av samma text. Dessutom läser olika människor olika fort utan att man kan se någon större skillnad på resultatet av läsningen, d v s minnet och förståelsen.

Det tar längre tid att läsa text än att lyssna till tal. Livligt samtal kan utan vidare springa upp i hastigheter på 250 ord i minuten, medan överlagt tal i formella situationer går väsentligt långsammare, ofta ner mot 175. Högläsning drar inte upp hastigheten i riktning mot tal utan snarare långt under tystläsningsfart. De flesta uppfattar att uppläsningar på mellan 110 och 130 ord/min är behagliga att lyssna till, medan högre farter får oss att tappa tråden och förlora intresset.

Förmodligen är skillnaden exakt densamma som vi iakttog för tät och tunn text. Skriftspråk är mer koncentrerat än talspråk, och det drar ner farten.

Läsa på skärm

Det är ett faktum att de flesta undviker att läsa längre texter på skärmen. Det är därför det papperslösa kontoret aldrig blev papperslöst utan snarast dränkt i utskrifter. De som undersökt saken brukar skylla på onaturlig läsvinkel, svårreglerat avstånd öga - text, flimmer, låg upplösning på skärmen m m. Och resultatet brukar sammanfattas i tumregeln: måste man scrolla skriver man ut.

För mig är detta en gåta. Teoretiskt borde man föredra skärm framför papper, eftersom det är lättare att scrolla/bläddra, söka ord och sätta bomärken. Men oviljan att läsa på skärm är trots allt detta oomtvistad.

Ovanpå oviljan brukar man ofta lägga lägre läshastighet. Vid KTH i Stockholm uppmättes i slutet av 1980-talet 10 procents lägre hastighet, och internetkonsulten Jacob Nielsen (www.useit.com) drar till med hela 25 à 30 procent. De tio procenten är säkrade i kontrollerade experiment, medan de 25 verkar vara tagna ur luften. Frågan är bara om sanningen står sig. Sedan slutet av 80-talet har skärmkvaliteten förbättrats avsevärt och datorvanan hos läsare har stigit ännu mer.

Ett par senare mätningar tyder på att fartskillnaderna minskar intill det försumbara medan obehaget består (Dovhult & Kärrström, 2000).

Extrema värden

Folkloren kring snabb läsning är rik. Sven Stolpe ska ha kunnat läsa en normaltjock roman före lunch, och John F Kennedy ska ha kunnat läsa hela bibeln på en dag. Båda är döda och uppgifterna är svåra att kontrollera. Dessutom är alla sådana uppgifter helt ointressanta för vanliga läsare som inte ens är i närheten av sådana prestationer.

Men det finns ändå extrema värden som är både sanna och intressanta.

En grupp amerikanska psykologer har experimenterat med något de lite vitsigt kallar RSVP. De flesta engelskspråkiga utläser detta som Repondez s'il vous plait, men det betyder i detta sammanhang Rapid, Serial, Visual, Presentation. Idén är att texten exponeras ord för ord på en datorskärm och hastigheten är reglerbar.

Den som läst inledningen till denna artikel inser att denna teknik innebär att vi slipper flytta ögonen mellan saccader och därmed slipper planera för nästa nedslag. Det innebär också att vi

aldrig kan göra regressioner, d v s titta tillbaka. Men vinsterna är större än så. Man kan faktiskt stressa upp läsare i 600 ord i minuten.

Den läsare som själv vill få denna fartupplevelse kan pröva något liknande på www.readrunner.se. Med denna teknik har jag själv läst med en fart på ca 400 ord i minuten, d v s ungefär dubbelt så fort som vanligt.

Den som har sinne för rationalisering får här vittring på en guldåder. Kanske ska alla storkonsumenter av text övervinna obehaget inför skärmen och gå över på datoriserat läsande? Tidsvinsterna blir ju enorma.

Mitt enkla svar är att detta inte är tillräckligt undersökt, och min enkla tro är att läsning är så flexibelt relativt läsmål och textsvårigheter att vi sannolikt redan på papper skulle läsa mycket snabbare än vi spontant gör om detta vore lämpligt. Och min oförytterliga och orubbliga åsikt är att hastigheten inte är allt. Det finns minne och förståelse också. Men visst har farten en tjusning?

Docent Lars Melin

(Språka loss 2002) www.fungerandemedier.se